

УДК 343.9:343.37

В. М. Дрьомін

МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Економіка як соціальний інститут є сукупністю інституціоналізованих способів діяльності, соціальних практик, що спричиняють різні типи економічної поведінки, за допомогою яких суспільство адаптується до змін умов свого існування. Майже кожна людина виявляється включеною в економічні відносини. Економіка, за своїм змістом перебуваючи в статусі основного соціального інституту суспільства, у свою чергу диференціюється на окремі галузі, що формують відповідні інституційні утворення або соціальні інститути економіки.

Інституціоналізована злочинність — нова якість сучасної злочинності, пов'язана з глибокою деформацією основних соціальних інститутів і різних сфер суспільного життя [1]. Для інституціональних механізмів розвитку сучасного суспільства характерне поширення тіньових форм соціальної взаємодії, що призводять до деформації офіційних соціальних інститутів. У цих умовах злочинна поведінка й інші неформальні відносини набувають стійких форм, близьких до соціальних інститутів. Найбільш реальні ознаки соціального інституту кримінальні практики набувають у сфері економіки. І в цьому немає нічого дивного, адже загальновідомо, що економіка визначає базисні умови життєдіяльності кожної людини окремо і суспільства загалом.

С. Грабовський у 1998 р. у статті з вельми різкою назвою «Ментальність шпани» писав, що «вирвавшись із пут соціалістичного табору, пострадянська людина в особі її найбільш заповзятливих екземплярів почала вибудовувати структури з таким відверто кримінальним наповненням, поводитися так «круто», що колишні часи здавалися ледь не райськими. Дуже швидко криміналізація в тих або тих формах охопила все суспільство, і коли тепер міжнародні експерти стверджують, що понад 60 % української економіки перебуває в «тіні», то це і свідчить про рівень реальної криміналізації населення. Причому криміналізації,

якій значна частина громадян України (і всіх пострадянських країн) чинить опір, яку на рівні свідомості не хоче, але якісь підсвідомі чинники штовхають її до проклятого «світлого минулого», зведеного в квадрат. І хоча збільшується кількість міліціонерів на душу населення — пропорційно збільшується й злочинність» [2].

Останніми роками у вітчизняній кримінології опубліковані змістовні роботи з проблем економічної злочинності й інституціоналізації тіньової економіки. Перш за все варто назвати економіко-кримінологічне дослідження механізмів тінізації й детінізації економіки, проведене В. М. Поповичем [3; 4]. Висновки автора багато в чому збігаються з нашим розумінням механізму інституціоналізації тіньової економіки і являють собою хорошу основу для розробки заходів, які автор зараховує до «детінізації» економіки.

Економічну злочинність досліджували А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров, А. М. Бойко, А. Ф. Зелінський, А. П. Закалюк, В. В. Коваленко, О. Г. Кальман, Ю. В. Латов, В. М. Попович, В. П. Радаев, Н. О. Лопашенко, Є. Л. Стрельцов, А. А. Горшак та інші вчені, які надали всебічну характеристику тенденціям у розвитку економічної злочинності в Україні, особливостям заходів, спрямованих на стримання її зростання [5]. Видатний кримінолог А. П. Закалюк у «Курсі сучасної української кримінології» глибоко проаналізував суспільно-політичні й економічні передумови детермінації економічної злочинності в сучасній Україні [6]. Тема економічної злочинності не залишається поза увагою й інших учених [7; 8].

Криміналізація економічних відносин, зокрема в державах перехідного типу, економічна злочинність і тіньова економіка привертають дедалі більшу увагу вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері кримінального права й кримінології. З'являються міждисциплінарні, передусім економіко-правові й економіко-кримінологічні дослідження, присвячені цій проблемі [9].

Економічна теорія злочинів — відносно новий науковий напрям, що виник останніми роками у сфері взаємодії економічної й правової науки. Завданням дослідників, що працюють у цій галузі знань є вивчення форм і ролі тіньових відносин власності, економічний аналіз злочинної й правоохоронної діяльності, осмислення економічних аспектів правотворчих функцій держави [10].

Ми не ставим за мету детальну характеристику економічної злочинності й тіньової економіки. Нас цікавить перш за все механізми інституціоналізації тіньових та кримінальних практик в економічній сфері. З огляду на це необхідно визначити співвідношення понять «тіньова» і «кримінальна економіка». В економічній і кримінологічній літературі можна знайти найрізноманітніші погляди на це питання.

Деякі автори для характеристики тіньових економічних відносин використовують термін «неформальна економіка» і пропонують таку класифікацію за ступенем легальності господарських операцій: 1) легальна (неофіційна) економіка (*legal economy*) — економічна діяльність,

яку не фіксують у звітності й контрактах; проте вона не порушує ні чинних законодавчих норм, ні прав інших господарських агентів (приклад — натуральне виробництво домашніх господарств); 2) неправова економіка (*out-of-law economy*) — економічна діяльність, що порушує права інших господарських агентів, але не регламентована чинним законодавством і тому перебуває в позаправовій зоні. Це «рожеві ринки» (*rosy markets*); 3) напівправова економіка (*semi-legal economy*) — економічна діяльність, що за своєю метою відповідає законодавству, але періодично виходить за його межі за характером використаних засобів («сірі ринки» — *grey markets*); 4) нелегальна, кримінальна економіка (*non-legal, criminal economy*) — економічна діяльність, заборонена законом, що за своєю суттю порушує закон, як-от: наркобізнес, незаконне виробництво зброї і незаконна торгівля нею, велика контрабанда, проституція, торгівля людьми, рекет і застосування сили. Це «чорні ринки» (*black markets*) [11].

У цій класифікації термін «тіньова економіка» не згаданий, але введено поняття «напівправова», «неправовова» економіка. На нашу думку, до тіньової економіки можна зарахувати тільки «нелегальну», кримінальну економіку. Економіка не може бути «напівправовою». Або діяльність у сфері економіки здійснюється відповідно до закону, або — протизаконно. Напівправова економіка — це, по суті, протиправна економіка.

Безумовно, не можна заперечувати, що термін «неформальна економіка» можна використовувати в науковому слововжитку. В економічній літературі його широко використовують і зазвичай під неформальною економікою розуміють ті види економічної діяльності, які не знайшли віддзеркалення в офіційній звітності. Проте потрібно враховувати, що поняття «форма» багатоаспектне, оскільки використовується у філософському, соціологічному, правовому смислах, що ускладнює його використання як системоутворювальної властивості.

А. К. Бекряшев та І. П. Білозеров зазначають, що існують різні концепції тіньової економіки. При теоретичному підході, характерному більшою мірою для вітчизняних дослідників, тіньову економіку розглядають як економічну категорію, що відображає складну систему економічних відносин. Для операціонального підходу, якому віддають перевагу закордонні дослідники, характерне визначення тіньової економіки через дії з її вимірювання. Із методологічних позицій виділяють економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий підходи до вивчення тіньової економіки. Поширений також міждисциплінарний комплексний підхід до визначення цього поняття. У межах правових концепцій явища тіньової економіки розглядають як особливу сферу поведінки, зокрема злочинної, що відхиляється від норми. Основну увагу сфокусовано на дослідженні суспільно небезпечних форм економічної діяльності, попередженні правопорушень і боротьбі з ними правовими засобами (кримінологічний та кримінально-правовий контроль). Економічні концепції

досліджують тіньову економіку на глобальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституціональному аспекті. Інституціональний рівень аналізу обирає центром дослідження соціально-економічні інститути тіньової економіки, тобто систему формальних і неформальних правил поведінки й санкції певного різновиду, і зокрема кримінально-правового характеру [12]. Саме цей аспект становить для нас особливий інтерес.

Професор В. М. Попович вважає, що тіньова економіка — це сукупність соціально-нейтральних або соціально-позитивних, неоподаткованих джерел доходів громадян, отриманих від неврахованих і неоподаткованих видів економічної діяльності, а також конгломерат соціально негативних джерел тіньових доходів й антисоціальних джерел тіньових капіталів, отриманих за рахунок здійснення протиправних криміналізованих і криміногенних, але некриміналізованих, тіньових діянь у тих або тих сегментах суспільно-економічних, фінансових, цивільно-правових відносин у сфері цивільного обороту речей, прав, дій країни в цілому [4, с. 101].

Зі сказаного зрозуміло, що автор до структури тіньової економіки включає і правомірні, і криміналізовані види економічної діяльності. Останні переважно тісно пов'язані з іншими видами тіньової економічної діяльності.

Згідно з визначенням В. В. Колесникова, «у найзагальнішому вигляді кримінальна економіка є взаємним зв'язком і обумовленістю певної інституційної структури (елементи якої для легальної економіки є переважно деструктивними), системами специфічно деформованих соціальних відносин (що спричиняють у суспільстві дисфункції легальних соціальних норм) та економічної діяльності, ураженої криміналізацією або суто кримінальною» [13, с. 300].

Існують й інші погляди на тіньову економічну діяльність. Так, А. П. Закалюк вважав, що термін «тіньова економіка» не є правовим. Проте, на нашу думку, саме цей термін найбільш прийнятний для характеристики економічних процесів, що виходять із-під контролю офіційних органів і вирізняються особливими (прихованими) формами економічної поведінки.

Загально визнано, що тіньова економіка є соціально-економічним явищем, тісно пов'язаним із злочинною діяльністю. У широкому розумінні, тіньова економіка — це неконтрольована державою сфера виробництва, розподілу, обміну і споживання. У вузькому розумінні — це економічна діяльність, що порушує чинне законодавство, у тому числі й кримінально-правове.

Таким чином, у складі тіньової економіки можна виділити кримінальну тіньову економіку і некримінальну. «Проте чітко й однозначно виділити сектор некримінальної економічної діяльності не можливо. Причина цього — складність самого об'єкта аналізу — тіньової економіки, тісний взаємозв'язок її позитивних і негативних функцій в умовах недосконалого конкурентного середовища, необґрунтованого оподаткування,

а також формальних і неформальних обмежень на відкриття і ведення бізнесу», — аргументовано доводять А. К. Бекряшев та І. П. Білозєров [12].

З огляду на високу латентність тіньової економіки вважаємо малопродуктивним її аналіз за окремими формами і видами економічної діяльності. В окрему категорію слід виділити злочини у сфері економіки (кримінальну тіньову економіку), а інші види тіньової економічної поведінки варто зарахувати до інших протиправних або, згідно з термінологією соціологів, неправових тіньових економічних відносин. У межах інституціональної теорії криміналізації економіки нас цікавлять усі прояви тіньової економіки, серед яких особливе місце посідають економічні злочини — кримінальні практики у тіньовому економічному секторі.

Статистика МВС України щодо злочинів у сфері економіки в багатьох аспектах відображає лише активність правоохоронних органів. Надзвичайно висока латентність економічної злочинності не дозволяє орієнтуватися на офіційні дані, оскільки вони не відповідають реальному рівню кримінальної ураженості економічної сфери. Але якщо все-таки аналізувати судову статистику, можна відзначити відсутність різких коливань у показниках структури і динаміки економічної злочинності після 2000 р. Так, з 2003 р. до 2005 р. кількість злочинів у сфері економіки зросла з 42 387 до 45 107, проте протягом наступних трьох років було зафіксовано зменшення кількості зареєстрованих злочинів цієї категорії. У 2008 р. кількість злочинів економічної спрямованості зменшилася порівняно з рівнем 2007 р. на 9,7 % і становила 38 607. Причин такого становища багато, але серед основних — низька ефективність роботи правоохоронних органів і високий рівень корупції. Ці чинники визначають багато в чому й інші низькі показники виявлення економічних злочинів. Як і в попередні роки, найчастіше злочини цієї категорії скоювалися у сферах фінансів і кредиту (17,0 % таких злочинів від загальної кількості), використання бюджетних коштів (16,5 %), в агропромисловому комплексі (6,6 %), у сфері приватизації (6,1 %) і паливно-енергетичному комплексі (4,9 %).

Структурний розподіл злочинів економічного спрямування в 2002—2008 рр. залишався достатньо стабільним: щорічно в середньому 36—37 % становили посягання на власність, приблизно 20 % — протиправні діяння у сфері господарської діяльності й до 40 % — злочини у сфері службової економічної діяльності. Серед злочинів проти власності традиційно переважали привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

До 10 % злочинів проти власності скоєно у великих розмірах, до 20 % — в особливо великих розмірах. Достатньо поширеними є шахрайські посягання економічного спрямування. Протягом 2005—2008 рр. кількість цих посягань зросла з 4570 до 6133 (приріст становив 34,2 %). Протягом 2004—2007 рр. інтенсивно збільшувалася кількість шахрайських дій, скоєних шляхом незаконних операцій із використанням елект-

ронно-обчислювальної техніки. Якщо в 2003 р. таких операцій було виявлено тільки 703, то в 2007 р. — вже 1 348 (+91,7 %). За період з 2004 до 2008 р. на них припадало в середньому 22,2 % усіх випадків шахрайств в економічній сфері.

Поширеним видом злочинної діяльності в економічній сфері є виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення до України з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів. Протягом 2006—2008 рр. кількість таких злочинів у середньому становила 1430—1450 злочинів.

Дещо інший вигляд має динаміка злочинів, пов'язаних із забороненими видами господарської діяльності. Якщо в 2003 р. було зареєстровано лише 306 таких діянь, то за період 2004—2007 рр. їх кількість постійно зростала. Так, у 2004 році кількість таких злочинів зросла в 3,4 раза порівняно з показником 2003 р. У 2007 р. відповідний показник становив 1636 злочинів, що вп'ятеро більше ніж в 2003 р. Аналогічні тенденції спостерігалися і в динаміці злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням, зберіганням, збутом або транспортуванням з метою збуту підакцизних товарів.

Професор Н. А. Гуторова акцентує, що особливу небезпеку становить криміналізація банківської сфери, тому що підриває стабільність грошово-кредитної системи, підпорядковувавши своєму впливу ключові сегменти ринку, сприяючи створенню фінансової бази для вростання організованої злочинності в органи державної влади. Злочини проти державних фінансів сьогодні набули значного поширення і становлять істотну небезпеку для держави і суспільства [14].

У фінансово-кредитній системі виникли найгостріші проблеми, характерні для економіки перехідного періоду. Економічна злочинність у кредитно-фінансових відносинах має різні форми. Деформовані кредитно-фінансові відносини створили реальну загрозу переходу контролю над грошовим оборотом до організованих кримінальних структур [15].

У структурі злочинів економічної спрямованості реєструвалися всі види передбачених кримінальним законом діянь, що свідчить про глибоке проникнення кримінальних форм поведінки в економіку. До таких злочинів належать: шахрайство з фінансовими ресурсами; легалізація (відмивання) прибутків, отриманих злочинним шляхом; порушення законодавства про бюджетну систему України; фіктивне підприємництво і фіктивне банкрутство; незаконні дії з платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків і устаткування для їх виготовлення; порушення порядку здійснення господарської і банківської діяльності; незаконна приватизація майна; незаконне використання товарного знаку; випуск або реалізація недоброякісної продукції та ін. Таким чином, ці й інші злочини відображають різноманіття форм кримінальної заповзятливості людей, що ще раз підтверджує тезу про те, що злочинні діяння у багатьох випадках набувають характеру повсякденних соціальних практик.

Інтенсивний процес зрощення економіки і злочинності, поширення кримінальної економічної поведінки і її перетворення на домінуючу модель відносин економічних агентів у межах ринку, що формується, утвердження корупційної моделі взаємовідносин влади і бізнесу, «тіньових» норм економічної діяльності й моралі, кримінальної психології та інші супутні обставини призвели до формування специфічного інституціонального утворення — кримінальної економіки [13, с. 287].

Як справедливо зауважує А. М. Бойко, коли інститути держави не виконують свої функції, перш за все, коли не забезпечується принцип верховенства права або економічна діяльність суб'єктів у межах формально-визначених правил приводить до великих трансакційних витрат, тоді стають ефективними злочинні організації, які гарантують, організують і упорядковують виробництво, обмін і перерозподіл ресурсів, створюють значні переваги для окремих суб'єктів ринку і виконують інші функції, необхідні для ефективного розвитку бізнесу. Ці деформації призвели до поширення тіньової сторони економічного життя, коли практично обов'язковою умовою здійснення будь-якої господарської діяльності є постійна протиправна діяльність, оскільки вона є економічно мотивованою і містить у своїй основі економічний інтерес [16].

Початком виникнення організованої економічної злочинності в нашій країні можна вважати появу певної політичної та економічної свободи під час перебудови, яку організована злочинність відразу використовувала у своїх інтересах. В. А. Глушков і А. Ф. Долженков стверджують, що «тіньова економіка становить основу механізму перерозподілу суспільного прибутку, стрімкого розшарування суспільства на зубожілу більшість і багату меншість, а внаслідок цього і соціальної поляризації суспільства, хабарництва і корупції в державних структурах, зрощення підприємницьких структур із прошарками суто кримінального походження [17].

Л. М. Тимофеев, характеризуючи корупцію і тіньову економіку в повсякденному житті сучасного російського городянина, зазначає, що отримана під час дослідження повсякденного життя цієї категорії населення (у Москві, Ростові-на-Дону, Костромі, Іваново, Уфі) інформація свідчить про те, що нелегальні економічні відносини пронизують усі основні сфери життєдіяльності росіян. При цьому суб'єктами тіньового порядку є не тільки виробники товарів і послуг, але і їхні споживачі. «Таким чином, йдеться не просто про зловживання в окремих відомствах і групах населення (серед чиновників, підприємців, працівників міліції, вищої школи, освіти тощо), а про всеосяжну щільну соціальну матерію, про корупційно-тіньове середовище, яке не можна швидко замінити ніякими законодавчими і репресивними заходами хоч би тому, що в суспільстві немає відповідних суб'єктів. Принаймні на це указують свідчення наших респондентів про поведінку і вдачу людей, що працюють у системі виконавчої влади, зокрема в органах охорони правопорядку» [18].

Як модель процесу інституціоналізації економічної злочинності й інших форм тіньової економіки розглянемо концепцію російських соціологів Л. Я. Косалса та Р. В. Ривкіної. На їхню думку, інституціоналізація тіньової та кримінальної економіки пов'язана з якісними, глибинними змінами в системі соціально-економічних відносин. Автори зазначають, що «із середини 80-х років усередині тіньової економіки, як і в її становищі в суспільстві, відбулася якісна зміна — її інституціоналізація» [7; 19, с. 13–14].

Інституціоналізація тіньової економіки — це закріплення тіньової економічної поведінки (наприклад, «оготівковування» грошей, тіньовий вивіз капіталу) у ті чи ті організаційно стійкі форми, що визнаються всіма учасниками певної діяльності й трансльовані наступним поколінням зайнятих нею суб'єктів. Таким чином, пройшовши стадію інституціоналізації, тіньова економіка зазнає якісних змін: із хаотичних і випадкових, не оформлених взаємодій економічних суб'єктів, поведінка яких не обмежена якимись жорсткими правилами, вона перетворюється на структуровану соціальну систему, яка не тільки прихована від прямого державного контролю і спостереження, а й має внутрішню самовідтворювану організацію [19, с. 13–14].

Очевидно, що в механізмі інституціоналізації тіньової й кримінальної економіки виявляються закони синергетики, оскільки інакше тіньова економіка знищила б економіку в цілому. Відбувається зворотне — тіньова економіка не тільки відтворює себе, але й здійснює функції відтворення легальних економічних відносин.

Таким же чином, як відбувається інституціоналізація найрізноманітніших соціальних практик, інституціоналізуються наукові напрями. На наш погляд, проблеми злочинності у сфері економіки, механізми інституціоналізації економічних кримінальних і тіньових практик повинні стати предметом вивчення економічної кримінології. Цей напрям сформувався в західній кримінології, його активно розробляють російські вчені. У межах економічної кримінології на особливу увагу дослідників заслуговують не тільки процеси криміналізації економіки і заходи протидії їй, але й механізми її інституціонального переродження, кримінальної трансформації. Інституціоналізовані кримінальні практики у сфері економіки, кримінальна економіка як соціальний інститут створюють загрозу не тільки для національної безпеки, але й морального формування людини, що й визначає науковий і практичний інтерес до цієї сфери соціальної дійсності.

Л і т е р а т у р а

1. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гилинский. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. — 520 с.; Гилинский Я. Институциональные эффекты девиантности и социального контроля / Я. Гилинский, В. Гольберт // Российский криминологический

- взгляд. — 2009. — № 1. — С. 218–233; Колесников В. В. Криминология и институциональный подход: методологические возможности нового инструментария [Электронный ресурс] / В. В. Колесников ; Саратов. центр по исслед. проблем организованной преступности и коррупции. — Режим доступа : <http://sartraccc.sgar.ru>; Дрёмін В. Н. Преступность как социальная практика и предметная деятельность / В. Н. Дрёмін // Наукові праці ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2006. — Т. 5. — С. 251–261; Дрёмін В. Н. Институционализация преступности и институциональная криминология: концептуальные подходы / В. Н. Дрёмін // Сучасна криминологія та проблеми протидії злочинності : зб. наук. пр. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрёміна. — О. : Феникс, 2008. — С. 54–70.
2. Грабовский С. Ментальность шпаны / С. Грабовский // Зеркало недели. — 1998. — № 15, 11–17 апр.
  3. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної криминології / В. М. Попович. — К. : Правові джерела, 1998; Попович В. Понятійний апарат як засіб відображення міждисциплінарного характеру тіньової економіки / В. Попович // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. — 2002. — № 1. — С. 142–153.
  4. Попович В. М. Економіко-криминологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. Попович. — Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2001. — 524 с.
  5. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: Теоретичні та прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. — Х. : Гімназія, 2003. — 352 с.; Кальман О. Г. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції у сфері економіки / О. Г. Кальман // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць. — 1997. — № 4. — С. 188–190.
  6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика. Кн. 2. Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — С. 97–179.
  7. Горщак А. А. Теневая экономика: опыт криминологического исследования / А. А. Горщак, Э. А. Дидоренко, В. М. Иванов. — Луганск, 1997. — 293 с.
  8. Даньшин І. М. До питання про криминологічне поняття економічної злочинності / І. М. Даньшин // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 груд. 1998 р.) — Х., 1999. — С. 66–71; Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю / В. Т. Білоус. — Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. — 450 с.; Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання / К. Гуцалова // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 10. — С. 87–89; Коваленко В. В. Профілактика економічної злочинності в Україні : Концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління / В. В. Коваленко. — Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. — 420 с.
  9. Волков В. В. Политэкономия насилия, экономический рост и консолидация государства / В. В. Волков // Вопросы экономики. — 1999. — № 10. — С. 44–59; Исправников В. О. Теневая экономика в России: иной путь и третья сила / В. О. Исправников, В. В. Куликова. — М. : Рос. экон. журн. и фонд «За экономическую грамотность», 1997. — 192 с.; Ларичев В. Д. Организованная преступность в сфере экономики / В. Д. Ларичев // Законодательство и экономика. — 2002. — № 9; Латов Ю. В. Экономическая теория преступлений и наказаний («экономические империалисты в гостях у криминологов») / Ю. В. Латов // Вопросы экономики. — 1999. — № 10. — С. 60–75; Латов Ю. В. Экономика преступлений и наказаний: тридцатилетний юбилей / Ю. В. Латов // Истоки. — М. : ГУ-ВШЭ, 2000. — Вып. 4. — С. 228–270; Тимофеев Л. Наркобизнес как экономическая отрасль (теоретический анализ) / Л. Тимофеев // Вопросы экономики. — 1999. — № 1. — С. 88–104; Полтерович В. М. Факторы коррупции / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. — 1998. — № 3; Клямкин И. М. Теневой образ жизни. Социологический автопортрет постсоветского общества / И. М. Клямкин, Л. М. Тимофеев. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. — 68 с.; Тимофеев Л. М. Институциональная

- коррупція / *Л. М. Тимофеев*. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. — 365 с.; Тимофеев Л. М. Наркобизнес. Начальная теория экономической отрасли / *Л. М. Тимофеев*. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб : Мед. пресса, 2001. — 96 с.
10. Центр по изучению нелегальной экономической деятельности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru>.
  11. Радаев В. Теневая экономика в России: изменение контуров / *В. Радаев* // Pro et Contra. — 1999. — Т. 4, № 1. — С. 5–24.
  12. Бекряшев А. К. Теневая экономика и экономическая преступность [Электронный учебник] / *А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров*. — Режим доступа : <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p1.htm>
  13. Колесников В. В. Экономическое развитие общества и преступность / *В. В. Колесников* // Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью : монография / науч. ред.: В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. — СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. — С. 267–350.
  14. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України / *Н. О. Гуторова*. — Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. — 384 с.; Гуторова Н. О. Фінансові злочини: необхідність виокремлення і систематизації / *Н. О. Гуторова* // Вісник Університету внутрішніх справ. — 1999. — № 9. — С. 114–118; Гуторова Н. О. Організована злочинність і тіньова економіка — чи існують вони окремо? / *Н. О. Гуторова* // Вісн. ун-ту внутр. справ. Спецвипуск. — 2000. — С. 9–11; Гуторова Н. О. Проблеми відповідальності за фінансові злочини, вчинені організованими групами / *Н. О. Гуторова* // Вісник Університету внутрішніх справ. — 2000. — № 12, ч. 1. — С. 3–6; Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона податкових відносин: напрямки удосконалення законодавства / *Н. О. Гуторова* // Держава і право. — 2001. — № 9. — С. 392–399.
  15. Есипов В. Криминализация кредитно-финансовой сферы [Электронный ресурс] / *В. Есипов, А. Вакурин* // Банковское дело в Москве. — Режим доступа : <http://www.bdm.ru/arhiv/2000/01/63-65.html>.
  16. Бойко А. М. Організована економічна злочинність у період переходу України до ринкової економіки / *А. М. Бойко* // Вісник Львівського університету. — 2008. — № 46. — С. 169–177.
  17. Глушков В. О. Організаційно-правові основи боротьби з тероризмом / *В. О. Глушков, О. Ф. Долженков* // Соціальні та правові проблеми боротьби з тероризмом. — О. : Юрид. л-ра, 2000. — Вип. 8. — С. 47–52.
  18. Тимофеев Л. М. Научно-учебный Центр по изучению нелегальной экономической деятельности: итоги и перспективы, общие принципы и направления деятельности [Электронный ресурс] / *Л. М. Тимофеев* // Российский государственный гуманитарный университет. — Режим доступа : <http://www.rsuh.ru/article.html?id=66>.
  19. Косалс Л. Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России / *Л. Я. Косалс, Р. В. Рывкина* // Социологические исследования. — 2002. — № 4. — С. 13–20.

А н о т а ц і я

Др'омін В. М. Механізми інституціоналізації тіньової економіки. — Стаття.

У статті аналізується економічна злочинність та механізми інституціоналізації тіньової економіки. Обґрунтовується, що процеси інституціоналізації економічних кримінальних і тіньових практик повинні стати предметом вивчення економічної кримінології. Інституціоналізовані кримінальні практики у сфері господарської діяльності, тіньова економіка у цілому як соціальний інститут створюють загрозу для національної безпеки і вимагають системних заходів протидії.

Ключові слова: інститут, економічна злочинність, тіньова економіка, національна безпека.

А н н о т а ц и я

Дрьомін В. Н. Механізми інституціоналізації тіньової економіки. — Стаття.

В статті аналізується економічна преступність в сфері господарської діяльності і механізми інституціоналізації тіньової економіки. Обосновується, що процеси інституціоналізації економічних кримінальних і тіньових практик повинні стати предметом вивчення економічної кримінології. Інституціоналізовані кримінальні практики в сфері господарської діяльності, тіньова економіка в цілому як соціальний інститут створюють загрозу для національної безпеки і потребують системних заходів протидії.

Ключевые слова: інститут, економічна преступність, тіньова економіка, національна безпека.

S u m m a r y

Dryomin V. N. Mechanisms of institutionalization of the shadow economy. — Article.

In the article, the economic crime in the sphere of economic activity and mechanisms of institutionalization of the shadow economy are examined. It is proven that the process of institutionalization of economic crime and shadow practices should be the subject of economic criminology. Institutionalized criminal practices in the sphere of economic activity, the shadow economy in general as a social institution threaten the national security and require a systemic of countermeasures.

Keywords: institutions, economic crime, the shadow economy, national security.